

Катерина ШТАНЬКО

ТИПОЛОГІЧНІ СХЕМИ У ДОСЛІДЖЕННІ ФЕНОМЕНУ СИНЕСТЕЗІЇ

У статті проаналізовані основні типологічні схеми розгляду феномену синестезії. Показано складність інтерпретації та осмислення синестезії у різних сферах наукового пізнання.

Ключові слова: синестезія, типологічна схема, інтермодальна перцепція.

© К. ШТАНЬКО, 2013

Феномен синестезії відомий з початку XVIII ст. Проте, невідкладна потреба дослідження цього феномена проявилася у процесі виникнення нових, синтетичних видів мистецтв — кінематографії та світломузики. Але саме «синтетичне відчуття» свідомо культивувалося ще романтиками, що визначалося їх основними естетично-філософськими положеннями, наприклад, концепцією «панмузичності»: «Це не пустий образ і не алегорія, — писав Е. Т. А. Гофман, — коли музикант каже, що фарби, запахи та промені представляються йому у вигляді звуків, і в їх поєднанні він бачить чудовий концерт» [2, с. 247]. Згодом символістами «злиття почуттів» було зведено в головну (можливо й обов'язкову) особливість творчості. Незважаючи на те, що з того часу проблема синестезії (а особливо «кольорового слуху» як форми, яка часто зустрічається) стала темою багатьох психологічних форумів, навіть спеціальних конгресів, а кількість друкованих праць налічує вже тисячі томів, до останнього часу дослідники не можуть дійти спільного знаменника. Поняття синестезії до цього часу наповнюється різним змістом залежно від професії дослідника та його особистих переконань.

У загальному випадку феномен синестезії визначають як виникнення відчуттів однієї модальності під час стимуляції іншою модальністю. Добре відомо, що психофізичне явище, яке ґрунтується на синестезії, ніколи не було чимось специфічним. До синестетичних відчуттів відносять, наприклад, виникнення смаку при візуальному перегляді, виникнення кольорових уявлень при прослуховуванні музики. Синестетичне сприйняття виражається у тому, що перелічені вище групи явищ певним чином набувають у суб'єктивному світі людини ніби паралельних якостей у вигляді додаткових, простіших відчуттів чи стійких «елементарних» вражень — наприклад, кольору, запаху, звуків, смаків, форми, розташування у просторі та інших якостей, які не можна отримати за допомогою органів відчуттів, а які існують лише у вигляді реакцій. Такі додаткові якості можуть або виникати як ізольовані чуттєві враження, або навіть проявлятися фізично [13].

Термін «synaesthesia» використовувався ще у часи Плутарха як «співчуття», де «чуття» відносилось до сфери моральних відчуттів. Таким чином, слово «синестезія» походить від давньогрецького «aesthesia»

(естесіс), що по давньогрецькому означає «чуття, відчуття». У поєднанні із «syn», що по давньогрецькому означає «з, сумісно» утворює термін, який у етимологічному розшифруванні дає поняття «співвідчуття». Таким чином, «synaesthesia» — це сумісне чуття, одночасне відчуття.

На ранніх етапах фіксації феномену дослідникам складно було знайти не лише адекватне пояснення, але й адекватну назву. Початок наукового інтересу до синестезії був покладений у фізиці І. Ньютоном (1704) у сфері, яка абсолютно не стосувалася психології. Досліджуючи розклад світлового променя на спектри, він зробив першу наукову спробу обґрунтувати взаємозв'язок звуків та кольорів. Перша згадка про синестезію датується 1812-м роком, а перші активні експериментальні дослідження розпочалися лише у середині XIX ст., які до кінця століття призвели до накопичення досвіду характеристик порогу відчуттів, модальностей, відкриттю основного психо-фізичного закону Вебера-Фехнера, джерел сенсорної пам'яті [1, с. 13—16].

Вперше поняття «співвідчуття» (нім. Mitempfindungen) використав І. Мюллер для характеристики явища «неадекватності» відчуттів. Термін «синестезія» у науковий обіг був уведений у 1892 р. у дисертації Ж. Мілля про мультисенсорне сприйняття [9, с. 25].

Характерним для початкового періоду свого існування поняття синестезії часто замінювалося іншими: «неадекватні відчуття» (1826), «кольорове чуття» (1882), «кольоровий слух» (1890), «несправжні вторинні відчуття» (1893), «синопсія» (1893). Окрім перерахованих П. Соколов (1897) вказує на наявність інших термінів: «псевдоестезія», «псевдофотоестезія», «псевдоакуестезія», «псевдосфрезестезія», «псевдогузестезія», «псевдоапсіестезія», «псевдохроместезія», «гіперхроматопсія», «фонопсія», «хроматизми», «фотизми», «фонізми», «ольфактизми», «сапізми», «осьмізми», «густизми» [9, с. 23]. Такий різнобіг у назві феномену був характерний до середини XX ст. Починаючи з 1960-х рр. термін «синестезія» надійно закріпився у науковому обігу, остаточно витіснивши конкурентні форми.

У XX ст. зміст та об'єм поняття синестезії були розширені. У «широкому» розумінні синестезія трак-

тується як «явище виникнення у відповідь на подразнення вторинних відчуттів та уявлень іншої якості» (С. Кравков, 1946) [8]; «...злиття якостей різних сфер чутливості, при якій якості однієї модальності переносяться на іншу» (Р. Рубінштейн, 1948) [10]; «виникнення відчуття певної модальності під дією подразнень абсолютно іншої модальності» (Б. Величковський, В. Зінченко, А. Лурія, 1973) [3].

На думку С. Вороніна таке «широке» розуміння синестезії передбачає наявність певних спільних моментів: один стимул викликає не одне відчуття, а два; одне з відчуттів є адекватним, а друге — неадекватним, вторинним; обов'язковим є перенос якості одного відчуття на інше; у широкому сенсі синестезію слід розуміти як норму та загальнозначиме явище [4, с. 127].

Існує також «універсальне» трактування синестезії, згідно з яким це «взагалі будь-яка взаємодія відчуттів». У такому випадку це явище розглядають як «всезагальний феномен», «факт взаємозв'язку відчуттів різних областей чутливості» (Ж.-М. Петефальві, А. Вернер) [4, с. 127].

У «вузькому» розумінні синестезія — явище індивідуальне, яке характеризує «сенсорне переживання деяких індивідів, у яких відчуття, що відповідають певній області відчуттів, асоціюються з відчуттями іншої області відчуттів» (А. Пьєрон) [4, с. 126].

Досліджуючи синестезію, Г. Расніков (2006) розрізняє три феномени, стосовно до яких можна використати поняття синестезії [9, с. 147]:

- *Синестезія як метафора* — міжмодальна асоціація, що ґрунтується на інтеріоризованих міжмодальних поєднаннях, які є випрацьовані у культурі та в індивідуальному досвіді. Вивчення цього аспекту дає змогу не лише пояснити механізм утворення асоціацій та інтеріоризації культурного та індивідуального досвіду у суб'єктивний простір, але також привести до цілого пласту відкриттів в сфері естетики та сприйняття мистецтва;

- *Синестезія як довільне неспецифічне відчуття* — явище виникнення неспецифічних відчуттів при нетиповій роботі головного мозку. Дослідження цієї сфери синестезії може дати додаткові відомості про роботу головного мозку, будову нейтронних шляхів та існуючих фізіологічних взаємозв'язків між різнорідними об'єктами;

• *Синестезія як механізм попередньої обробки образів* — глобальний механізм допредметної оцінки різнорідних об'єктів. Дослідження цього механізму може дати розуміння таким важливим психологічним процесам як сприйняття, розуміння, увага, пам'ять та зрозуміти його включеність у психоемоційну сферу.

У працях різних дослідників, які займаються проблемою синестезії, спостерігаються найрізноманітніші способи інтерпретації його явища. Наприклад, залежно від особливостей формування в онтогенезі людини розрізняють два типи синестезії: *експліцитний* та *імпліцитний*. Вважається, що обидва типи синестезії мають однаковий механізм утворення — багаторазове переживання у суб'єктивному досвіді людини зв'язків між різними категоріями (категоріальна чуттєво-перцептивна інтеграція). Різниця між ними полягає в умовах формування зв'язків між категоріями — у різній мірі лабільності утворених зв'язків.

При експліцитній синестезії одна або кілька категорій набувають надлишкової чуттєвої представленості у свідомості, у результаті чого виникають стійкі зв'язки між цими категоріями. Вважається, що механізм утворення зв'язків між цими категоріями є аналогічний імпрінтингу, тому такі синестезії є дуже складні для наукової рефлексії та мають дуже стійкий характер. У психології пошук таких зв'язків проводять ще у дитячому віці та пов'язують їх з культурною обумовленістю використання різних модальностей. Саме тому такі типи зв'язку є спільними для представників однієї культури [7].

Під час виникнення імпліцитної синестезії актуалізуються також механізми категоризації, проте їх виникнення пов'язане із свідомим напруженням та чуттєвим переживанням у процесі вирішення проблеми чи творчого натхнення. Імпліцитна синестезія є індивідуальна для кожної людини і формується протягом всього життя індивіда [7]. Таким чином, експліцитна синестезія відображає культурні взаємодії людини зі світом, а імпліцитна — особливості індивідуального досвіду вирішення життєвих завдань. У результаті цього у людини виникає своєрідний «сенсорний відбиток», що відображає особливості його життєвого досвіду, пов'язаного із емоційними переживаннями, які виникають під час вирішення індивідуальних проблем [14].

Також дослідники виділяють *позитивну* та *негативну синестезії* [11]. Позитивна синестезія визначається як «відчутне злиття модальностей сприйняття у нове та своєрідне поєднання, що піддається визначенню». Тобто під позитивною синестезією розуміють якраз те, що слідує із її визначення — переживання у свідомості відчуттів у додатковій модальності при стимуляції основної модальності. Негативні синестезії виникають у тих самих ситуаціях, що і позитивні синестезії, проте замість модальних відчуттів людина відчуває короткочасне «відчуття» значимості, за кого вона не може визначити, які саме модальності піддаються стимуляції [7].

Залежно від сфери досліджень, виділяють також *істинну синестезію* та *псевдосинестезію*. Істинною синестезією ряд дослідників називають переживання, які були зафіксовані психофізіологічними методами (наприклад, при дослідженнях у медицині та неврології). Псевдосинестезією у такому випадку називають переживання, отримані у дослідженнях когнітивних процесів, естетичного сприйняття та художніх переживань за допомогою методів психології та естетики. Проте таку характеристики як «істина» та «псевдосинестезія» насправді не відображають реальної ситуації, а лише константують фіксацію явища синестезії за допомогою різних методів.

Б. Галеев виділяє *інтермодальну* (міжчуттєву, міжсенсорну) та *інтрамодальну синестезії*. Інтермодальна — це звичайна, «явна» синестезія, яка проявляє себе, наприклад, у творах мистецтва. Інтрамодальна — «неявна», «внутрішня» синестезія, яка породжує психологічні асоціації між окремими компонентами всередині одного сенсорного матеріалу. Завдяки такій синестезії відбувається підсилення чуттєвої взаємодії [6].

Залежно від інтенсивності протікання розрізняють *сильну* та *слабку синестезії*. Сильна синестезія розуміється як явище, яке характеризується виникненням «живого» образу в одній сенсорній модальності у відповідь на стимуляцію в іншій модальності. При цьому певні стимули викликають не лише «сенсорні якості» у специфічній модальності, але також якості, які пов'язані з іншою модальністю. Під слабкою синестезією розуміють міжсенсорні відповідності, які виража-

ються у перцептивній ідентичності і перцептивній взаємодії, що знаходять своє вираження у мові. Йдеться про мовні метафори, в яких відчуття однієї модальності оцінюється та описується у категоріях іншої системи: «оксамитовий голос», «кисла фізіономія» [12].

Х. Кронассер пропонує наступну класифікацію синестезій:

- *прасинестезії*: дотиково-нюхові. На думку дослідника мови світу не володіють спеціальною лексикою для позначення нюхових відчуттів. Тому для їх позначення використовують слова, які описують іншу модальність: «гострий», «різкий», «ніжний»;

- *власне синестезії або істинні синестезії*. Їх суть відображається у синописі — явищі, при якому певному звуку відповідають певні кольорові асоціації;

- *емоційні синестезії*. Цей тип ґрунтується на паралелізмі відчуттів та емоцій.

Професор Х. Хейрман виділяє також «персональну» та «творчу» синестезію. Його уявлення процесу породження синестетичного досвіду включає як фізіологічний, так і естетичний рівні, у яких організуючу роль відіграють асоціації. Вчений зазначає, що «життя є неперервний синестетичний досвід», у якому світ відкривається через органи відчуттів [5].

Проблема полімодальної перцепції (одночасної роботи багатьох органів відчуття) сьогодні постає як багаторівнева, представлена кількома системними зв'язками, які відрізняються за складністю їх освоєння. Зокрема, Б. Галеев визначає наступні типи зв'язків:

Сумісна координація дій органів відчуттів, що забезпечує різностороннє відображення дійсності (що можна назвати «синергією», тобто взаємною дією).

Взаємна сенсibilізація — зміна чутливості одного органу під час функціонування іншого, — що відображає опосередковану взаємоактивацію елементів системи через реакцію середовища;

Асоціативна взаємодія (синестезія), відображення у свідомості зв'язків, які виникають і виявляються в ході синергетичного відображення цілісного світу (як інтермодальне співпереживання) [5].

Між перерахованими типами міжчуттєвих (інтермодальних) взаємодій є свій зв'язок — він не просто супутній, а взаємообумовлений. Саме цей факт зумовив термінологічну плутанину під час дослі-

дження різних типів взаємодій. Як найскладнішу взаємодію Б. Галеев визначає третю з зазначених нами — синестезію.

Отже, аналіз інтерпретації феномену синестезії у різних наукових сферах свідчить про те, що у ній вбачають певне універсальне явище, яке початково властиве свідомості та відображає специфіку підсвідомості. В основі цього феномену лежить ідея мультисенсорного сприйняття, результатом якого стає якісно нова єдність чуттєвих вражень, за допомогою яких складається єдиний цілісний образ світу.

У сучасних дослідженнях є декілька типологічних схем розгляду феномену синестезії, які намагаються пояснити походження та механізм феномену. До таких схем належить поділ синестезії на експліцидну та імпліцидну; позитивну та негативну; істинну синестезію та псевдосинестезію; інтермодальну та інтрамодальну синестезію; сильну та слабку; істинну та емоційну; персональну та творчу. Кожна із схем «вловлює» лише одну із сторін феномену синестезії, проте ні одна із схем не є вичерпною: схеми доповнюють одна одну, вказуючи на різні аспекти дослідження та розуміння феномену синестезії.

Синестезія належить до категорії найскладніших та найменше вивчених явищ, пов'язаних із свідомістю та сприйняттям людини. Наявні у різних наукових дисциплінах визначення взаємодоповнюють одне одного, проте не дають чіткого уявлення про феномен в цілому. Феномен синестезії постає як специфічне «мозаїчне» утворення, складне для уловлення та однозначної інтерпретації.

1. *Ананьев Б.Г.* Вклад советской психологической науки в теорию ощущений / Б.Г. Ананьев // Вопросы психологии. — 1958. — № 1—3. — С. 3—16.
2. *Булыко А.Н.* Большой словарь иностранных слов / А.Н. Булыко. — М.: Мартин, 2004. — 704 с.
3. *Величковский Б.М.* Психология восприятия / Б.М. Величковский, В.П. Зинченко, А.Р. Лурия. — М.: МГУ, 1973. — 246 с.
4. *Воронин С.А.* Синестезия и звуко-символизм / С.А. Воронин // Психолінгвістическіе проблемы семантики. — М.: Наука, 1983. — 131 с.
5. *Галеев Б.М.* Историко-теоретический анализ концепций синестезии в мировой психологии / Б.М. Галеев // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. — 2005. — № 1 (38). — С. 161—168.

6. Галеев Б.М. Проблемы синестезии в эстетике / Б.М. Галеев // Современный Лаоокон. Эстетические проблемы синестезии. — М. : МГУ, 1992. — С. 5—9.
7. Заиченко А.А. Синестезия — феноменология, виды, классификации / А.А. Заиченко, М.В. Картавенко // Информатика, вычислительная техника и инженерное образование. — 2011. — № 3 (5). — С 1—12.
8. Кравков С.В. Взаимодействие органов чувств / С.В. Кравков. — М. : АН СССР, 1946. — 128 с.
9. Расников Г.В. Особенности цвето-звуковой синестезии : дис. канд. психолог. наук: 19.00.01 / Георгий Викторович Расников ; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. — 2006. — 162 с.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы психологии восприятия / С.Л. Рубинштейн // Исследования по психологии восприятия. — Л. : Знание, 1948. — С. 3—20.
11. Хант Г. О природе сознания: С когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения / Г. Хант. — М. : АСТ, 2004. — 555 с.
12. Marks L.E. On cross-modal similarity: perceiving temporal patterns by hearing, touch and vision Perception / L.E. Marks // Psychophysics. — 1987. — Vol. 2. — № 3.
13. Что такое синестезия? [Электронный ресурс]: <http://www.synaesthesia.ru/whatis.html>.
14. Marks L.E. Special for synaesthesia. The Russian Synaesthesia Community's Site, 2009, An interview with Prof. Lawrence E. Marks. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.synaesthesia.ru/marks.html>.

Kateryna Shtanko

ON TYPOLOGIC SCHEMES OF RESEARCH-WORKS IN SYNESTHESIA PHENOMENA

In the paper have been analyzed some main typological schemes used in consideration of synesthesia phenomena. Complications in interpretation and conceptualisations of synaesthesia along various fields of scientific knowledge have been presented.

Keywords: synesthesia, typological scheme, intermodal perception.

Катерина Штанько

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СХЕМЫ В ИССЛЕДОВАНИИ ФЕНОМЕНА СИНЕСТЕЗИИ

В статье проанализированы основные типологические схемы рассмотрения феномена синестезии. Показано сложность интерпретации и осмысление синестезии в разных сферах научного познания.

Ключевые слова: синестезия, типологическая схема, интермодальная перцепция.